

Kultúrno-historické podmienky vzniku poučiteľných textov pre ľud v gréckokatolíckej cirkvi pod Karpatmi v 18. storočí

Peter Žeňuch – Svetlana Žeňuchová Šašerina
*Katedra slovenského jazyka, literatúry a didaktiky
Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*

–
*Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre*

Cultural-historical Conditions for the Emergence of Didactical Texts for the People in the Greek-Catholic Church under the Carpathians in the 18th Century

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 129-138

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5108-5425>

<https://orcid.org/0000-0002-9130-0150>

The paper focuses on describing the cultural-historical conditions of communication between Eastern and Western Christian traditions. In the setting of the Greek Catholic Church under the Carpathian Mountains, the conditions of the emergence of such Cyrillic texts of commentaries on the Gospel pericopes are illuminated, which were produced in vernacularized Church Slavonic and convey the Gospel message to the believer in a comprehensible, universally accessible way with allegorical examples. Allegorical interpretations of the biblical kerygma for the people did not require complex theological interpretations because the very presence of the example in the interpretation became its interpretation. It is allegories and examples that help to reveal the experiential sources of the biblical message in actual time and space. The authors of these expository, instructive, and didactic texts responded to the current conditions of life in the faith community and emphasized the value of the Christian and spiritual tradition.

Keywords: Bible, Greek Catholic Church, Cyrillic didactic handbooks, anonymous literary works, vernacularized Church Slavonic

Cyrilská slovesná tvorba a písárska tradícia v podkarpatskom prostredí a na východnom Slovensku predstavuje neoddeliteľnú súčasť slovanského i širšieho európskeho duchovného a kultúrneho dedičstva. Podmienky vzniku a rozvoja cyrilského písomníctva sa však v kontexte slovenskej kultúry ešte nepodarilo dostatočne preskúmať, hoci v mnohých z týchto málo známych cyrilských pamiatok môžeme vnímať prítomnosť komunikačného pôsobenia medzi východnou (ortodoxnou) a západnou (rímskokatolíckou a protestantskou) kultúrou a konfesiónalnou tradíciou. V priestore pod Karpatmi a na východnom Slovensku vznikla aj gréckokatolícka cirkev, ako aj jej cirkevnoslovanská a cyrilská písomná a liturgická tradícia, ktorá tu zohráva

aj dôležitú kultúrno-reprezentačnú rolu, keďže jej príslušníci sami seba pokladajú za duchovných pokračovateľov starobylého cyrilo-metodského liturgického dedičstva. Pre túto miestnu gréckokatolícku cirkev sa cirkevnoslovanský liturgický jazyk, ktorý podnes používajú pri slávení bohoslužobných obradov podľa grécko-slovanskej liturgickej tradície, a jednota s rímskym pápežom stali prejavom imanentnej starobylosti a spätosti s veľkomoravským a cyrilo-metodským duchovným odkazom (Judák – Letz – Žeňuch, 2023, s. 72). Treba pripomenúť, že cirkevná slovančina je nielen neprestajnou jazykovo-kultúrnou súčasťou liturgických textov, ale literárna spisba v staroslovienskom a cirkevnoslovanskom jazyku neprerušene účinkuje v slovanskom prostredí od cyrilo-metodských čias (Knoll, 2019, s. 47 a nasl.). Cirkevnoslovanská liturgická tradícia a cyrilská písomná kultúra sa po rozpade Veľkej Moravy rozvinula najmä medzi južnými a východnými Slovanmi, pričom na Slovensku a v podkarpatskom prostredí možno hovoriť najmä o jej revitalizácii, ktorá sa tu uskutočnila prostredníctvom valašskej kolonizácie od konca 13. a začiatku 14. storočia (Žeňuch, 2015, s. 78).

Vo vývine miestnej cyrilskej písomnej tradície zohrávali dôležitú rolu texty, ktoré v 18. storočí vznikali už najmä v značne vernakularizovanej cirkevnej slovančine. Táto vernakularizovaná cirkevnoslovanská písomná tradícia vznikala, pravda, nielen pod vplyvom východoslovanských (najmä rusínsko-ukrajinských a ruských) i južnoslovanských (najmä bulharských a srbských) textov pochádzajúcich z pravoslávneho kontextu, ale mnohé texty miestnej proveniencie ovplyvňovala aj latinská konfesiónalna a literárna tradícia. Texty z konfesiónalne západného kresťanského sveta boli zväčša napísané po latinsky, ale v karpatskom priestore už často pôsobili ako ich preklady alebo výklady práve v jazykoch susediacich slovanských spoločenstiev, najmä Slovákov, Čechov a Poliakov. Literárne pamiatky v zrozumiteľnom jazyku tak miestnym gréckokatolíkom sprostredkúvali nielen nové myšlienky, ale vytvárali predovšetkým vhodné podmienky pre všefudovú edukáciu a kultiváciu.

Gréckokatolícke spoločenstvo pod Karpátmi sa však samo pričínilo o vznik miestnej cyrilskej rukopisnej tvorby. Toto gréckokatolícke spoločenstvo žilo a podnes žije na území rozsiahleho historického Mukačevského biskupstva, ktoré sa ešte aj v 18. storočí rozprestieralo v geografickom priestore severovýchodného Uhorska, a to na jazykovo a konfesiónalne zmiešaných územiach Spišskej, Šarišskej, Turnianskej, Abovskej, Zemplínskej, Užskej, Berežskej, Marmarošskej, Ugočskej, Sarmárskej a Sabolčskej stolice. Aj podnes sa v tomto priestore nachádzajú gréckokatolícke chrámy a veriaci, ktorí mukačevskú byzantsko-slovanskú tradíciu považujú za svoje duchovno-kultúrne východisko. V súčasnosti gréckokatolíci z týchto historických regiónov, s ktorými ich spája aj ich jazyková a nárečová rozmanitosť, pôsobia na územiach štyroch štátnych útvarov: v Slovenskej republike, Ukrajinskej republike, Maďarskej republike a Rumunskej republike.

Z cirkevnoprávneho hľadiska už títo veriaci utvorili gréckokatolícke biskupstvá a metropolie, ktoré vznikli na územiach jednotlivých štátov; na Slovensku je to Prešovská gréckokatolícka metropolia *sui iuris* so sufragánnym Košickým a Bratislavským biskupstvom, v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny je to Mukačevské biskupstvo so sídlom v Užhorode, v Rumunsku je to Maramurešské biskupstvo so sídlom v Baia Mare, ďalej biskupstvo v Oradei, v Kluži (Cluj) a v Satu-Mare, v Maďarsku sú to biskupstvá v Hajdúdorogu, Miškovci a Nyíregyháze. K tejto diverzifikácii pôvodného, historického Mukačevského biskupstva prispelo nielen štátnopolitické usporiadanie po prvej a druhej svetovej vojne, ale tiež dlhodobý jazykovo-etnický vývin gréckokatolíkov, ktorý sa stal aj určujúcim pravidlom pri

vytváraní nových cirkevných štruktúr a organizácie gréckokatolíckych eparchií v jednotlivých štátoch (Mráz, 2013, s. 114). Významným prejavom tohto diverzifikačného procesu je aj jazyková emancipácia gréckokatolíkov, ktorá sa čoraz intenzívnejšie prejavovala už 18. storočí v súvislosti so vznikom cyrilských edukačných textov pre ľud v značne vernakularizovanom variante miestneho cirkevnoslovanského jazyka.

Pravda, v mukačevskej cirkvi nemožno hľadať priameho pokračovateľa veľkomoravskej cirkvi, no byzantsko-slovanská tradícia sa v tomto priestore predsa vníma ako dôležitý prvok cyrilo-metodského dedičstva a preto nemožno obchádzať alebo nivelizovať jeho existenciu v povedomí miestnych gréckokatolíkov Slovákov a Rusínov, keďže ide o veľmi dôležitý moment rozvoja kultúrno-konfesionálnej synergie medzi východnou a západnou cirkvou v tomto priestore. Niektorí slovenskí historici však vyvyšujú západnú latinskú kresťanskú tradíciu pred cirkevnoslovanskou s tvrdením, že cyrilo-metodské dedičstvo na Slovensku udržiavala a rozvíjala latinská cirkev (pozri Mulík, 2020).

Pravda, v prostredí mukačevskej cirkvi sa nezachovali starobylé staroslovienske a ani mladšie cirkevnoslovanské protografy, ktoré by túto miestnu byzantsko-slovanskú liturgickú tradíciu a literárnu tvorbu priamo spojili s veľkomoravským horizontom. Nevznikol tu slovenský variant liturgickej cirkevnej slovančiny, ale používa sa miestny rusínsko-ukrajinský variant liturgického jazyka aj so slovenskými nárečovými vplyvmi, ako na to upozorňuje M. Štec (2006, s. 57 – 67). Predsa však vo všetkých cirkevnoslovanských liturgických textoch i v celej slovanskej spisbe cirkevnoprávnej povahy sa odráža starobylá cyrilo-metodská literárna tradícia, ktorá sa sformovala vo veľkomoravskom prostredí. Aj preto cyrilské písomné pamiatky pod Karpattami nadväzujú na toto starobylé slovanského jazykové a kultúrno-religiózne východisko, keďže aj cirkevnoslovanské texty v prostredí mukačevskej cirkvi obsahujú mnoho liturgicko-literárnych a ďalších textových toposov, ktoré v lokálnych podmienkach skriptori doplnili aj o rozmanité miestne jazykovo-kultúrne reálie. Východný obrad pod Karpattami tak v porovnaní s prevažujúcim západným kresťanstvom a kultúrou nemožno pokladať iba za cudzorodý prvok, na čo poukazujú aj cyrilské texty didaktického, hermeneutického, kázňového charakteru svedčiace o kultúrno-konfesionálnej synergii. Duchovná mukačevská cyrilská písomná tradícia čerpá nielen z bohatých cirkevnoslovanských zdrojov južnoslovanského a východoslovanského prostredia (Šima, 1969, 1975), ale aj z textov napísaných v latinskom jazyku.

Cyrilské texty vznikajúce v kláštoroch a duchovných centrách Mukačevského biskupstva pod Karpattami (napríklad v Krásnom Brode a na Bukovej Hôrke na východnom Slovensku, na Černečej hore v Mukačeve, v kláštornej komplexe v Ugli na Zakarpatskej Ukrajine a pod.) vznikali najmä ako kompiláty z viacerých zdrojov, ktoré poskytujú možnosti na rekonštrukciu obrazu o každodennom živote veriaceho človeka východného obradu v synergii východnej a západnej cirkevnej tradície. Miestny gréckokatolícky kultúrny horizont však nevystupuje iba ako špecifický jazykovo-liturgický priestor. Ide o kultúrne vyvážené prostredie zasiahnuté komunikačným pôsobením latinskej a cyrilskej písomnej tradície. Osobitnú zásluhu na rozvíjaní gréckokatolíckej literárnej tradície pod Karpattami však majú predovšetkým sami nositelia tejto tradície, ktorých v tomto priestore reprezentujú práve príslušníci rozmanitých jazykovo-etnických spoločenstiev, ku ktorým patria Slováci, Rusíni, Ukrajinci, Maďari a Rumuni. Všetkých však spája i reprezentuje gréckokatolícka (byzantsko-slovanská) konfesionálna identita, jazykovo-liturgická tradícia (používanie cirkevnoslovanského liturgického jazyka) a cirkevná jednota s rímskym pápežom a rímskokatolíckou cirkvou.

Rozmanité cyrilské výklady a ponaučenia pre ľud, ktoré sú inšpirované cirkevno-slovanskými biblickými a liturgickými predlohami, vysvetľujú, obraňujú a rozvíjajú miestnu podobu byzantsko-slovanskej konfesionálnej tradície. Keďže takéto texty vznikali najmä v značne vernakularizovanom cirkevno-slovanskom jazyku, jednoduchému veriacemu poskytovali viac možností na pochopenie obsahu zložitých náboženských textov. Cieľom výkladov bola najmä kultivácia človeka a jeho myslenia o viditeľnom i neviditeľnom svete. Žánrovo i tematicky pestré cyrilské zborníky s výkladmi preto obsahujú aj rozmanité príbehy a sužety inšpirované náboženským a svetským obsahom. Autori a skriptori nimi reagovali najmä na aktuálne historicko-spoločenské podmienky života spoločenstva a zároveň zdôrazňovali hodnotu kresťanskej tradície, gréckokatolíckej identity a interkonfesionálnej a interkultúrnej komunikácie.

V súčasnosti už možno iba ťažko zistiť, kto je pôvodným tvorcom týchto výkladových textov, preto sa texty podobného charakteru v literatúre označujú termínom *anonymná duchovná prozaická tvorba* (Minárik, 1973). Z hľadiska svojho použitia sú tieto texty dôkazom gramotnosti a edukácie širokého okruhu veriacich, ktorí ich používali a medzi sebou šíрили ako ľudové čítanie. Slúžili však napríklad aj pri vyučovaní čítania a písania v nedeľných cirkevných školách. Ich rozšírenie prostredníctvom rozvíjajúcej sa písárskej tradície pritom vytváralo ďalšie príležitosti pre vznik nových textov alebo ich variantov s inovovanými sužetmi, ktoré sú obohatené o miestne reálie. Vďaka týmto príbehom a výkladom sa v zbierkach ponaučení a v edukačných textoch podnes uchovali nielen základné kresťanské pravdy, ale najmä mnohé aktuálne platné skúsenosti opisujúce život veriaceho človeka. Poučiteľné a didaktizujúce písomné pamiatky sú síce inšpirované univerzálnym kresťanským učením, no opisujú aj kultúrne, hospodárske i spoločenské pomery, v ktorých sa sprítomňuje a aktualizuje konanie Boha v živote človeka i celej spoločnosti.

V literárnych textoch sa tak odzrkadľuje utváranie kolektívneho náboženského myslenia a povedomia. Kolektívne povedomie spája súčasníkov s predkami, pričom jeho vývin dokumentuje dynamika sémantiky „archetypálnych jazykových obrazov a symbolov, ktoré poskytujú priestor na sebaurčenie človeka“ (Heriban, 1994, s. 467). Z tohto dôvodu sú texty výkladov spolu s mnohými miestnymi prekladmi biblických perikop (častí) založené najmä na vedomom výbere a triedení archetypov ako protoobrazov, od ktorých sa v didaktizujúcich textoch odvíja aj ďalšia ich symbolika a význam. Takéto texty pomáhajú poodhaliť úmysel tvorcu (Sokolová, 2021), pričom sám výklad poskytuje najmä dôkazy „o jazykovom vývine a kultúrno-spoločenskej situácii, ktorá vplýva aj na jazykovú zložku interpretovaných textov“ (Heriban, 1992, s. 737). Texty výkladového a didaktizujúceho charakteru preto predstavujú materiálovú základňu pre komplexné poznávanie jazykových a historických súvislostí tvoriacej sa miestnej gréckokatolíckej identity na pozadí interkultúrnej a interkonfesionálnej komunikácie.

Vznik a používanie prekladov a výkladov biblických perikop v ľudu zrozumiteľnej reči sa považuje za významný prejav kultivácie spoločnosti. Výklady a ponaučenia v ľudu zrozumiteľnom jazyku preto sprostredkujú nielen posolstvo (kerygmu) Biblie, ktorá sa jednoznačne uplatňuje práve v liturgických textoch. Cieľom výkladovej a didaktizujúcej tvorby v zrozumiteľnom jazyku je najmä rozvíjanie kultúrneho myslenia človeka a duchovného prežívania nepretržitej Božej prítomnosti vo svete. V tejto súvislosti Margarita A. Korzová uvádza: „Невозможность существования человека вне мира и вне социума ставила перед проповедниками задачу сформулировать принципы должного отношения христиан между собой, а также отношения к мирским благам, различным сферам человеческой

деятельности, определить, какая им отведена роль в деле спасения“ (Корзо, 1999, s. 114). Veď pochybnosti človeka o dokonalosti Božej lásky sú výsledkom nepochopenia evanjeliovej kerygmy, na výklad ktorej sa v rozmanitých vysokých druhoch a žánroch oficiálnej exegeticko-literatúry prednostne používali klasické jazyky (latinčina, gréčtina, cirkevná slovančina). Klasické jazyky však zaručujú jednoznačnosť, presnosť a nemennosť pôvodného významu v interpretovanom texte. Duchovná výkladová a didaktická tvorba vychádzajúca zo zásad hermeneutiky sa preto v učeneckom prostredí spája najmä s touto klasickou jazykovou erudíciou. Vzdelanie v klasických jazykoch bolo preto nevyhnutné pre poznávanie pravdy o Bohu.

Tento aspekt klasickej jazykovej učenosti sa však uzatváral do seba a obchádzal najširší okruh ľudového kresťanského spoločenstva, preto sa v novšom období výkladová a didaktická tvorba začala orientovať na komunikáciu Božieho posolstva vo vernakulárnom jazyku. Výklady biblických textov v ľudu zrozumiteľnom jazyku nevznikali preto, aby kritizovali ľudovú kresťanskú neduživosť a aby jednoduchého veriaceho človeka moralizovali, ale preto, aby priniesli zrozumiteľné argumenty, ktoré sú postavené na úsudkoch vlastných kresťanstvu a nie na mienke tých, ktorým sa takáto argumentácia adresovala. Rozmanité texty výkladov pre ľud preto krok za krokom vysvetľovali pravdivosť, objektívnosť a spravodlivosť teokracie ako podstaty kultúrneho a duchovného myslenia veriaceho (Žeňuch – Šašerina, 2021, s. 61 – 62). Vyjadrením tejto skutočnosti bol už preklad Biblie v staroslovienčine, teda v ľudu zrozumiteľnom jazyku, ktorý v slovanskom kontexte vznikol v druhej polovici 9. storočia vďaka účinkovaniu sv. Cyrila a Metoda na Veľkej Morave. Aj vo vernakulárnych stredovekých staroslovianskych a cirkevnoslovanských liturgických prekladoch sa otvorili ďalšie možnosti pre slobodné poznávanie Boha (Garzaniti, 2023), ktorý je prítomný v každom živom národnom jazyku, teda v jazyku každého národného spoločenstva (Burke, 2011, s. 92 a nasl.).

Túto ideu teda zdôraznil už sv. Cyril (827 – 869) v dišpute s trojjazyčníkmi v Benátkach roku 867, keď poukázal na to, že „Boh nie je bezmocný a nie je ani závistlivý, žeby nechcel, aby národy, ktoré majú svoju vlastnú reč, nesmeli poznať a oslavovať Boha vo svojich jazykoch“ (Vragaš, 1994, ŽK XVI), a tak aj spoľahlivo porozumieť najmä zmyslu biblickej kerygmy. Sv. Cyril už v 9. storočí predstavil *slovo* ako jazykový znak, v ktorom sa zjednocuje zrozumiteľný obsah s jeho akustickým (rečovým) symbolom, ktorý sa prostredníctvom osobitého grafického znaku vyjadruje písmom. Vysvetlil podstatu jazyka ako identifikačného zdroja národa, ktorý má svoj antropologický pôvod a pre každé spoločenstvo je jedinečný, čoho príkladom sa stali aj veľkomoravskí Sloveni, a preto „každý jazyk evanjelia je prostriedkom na uvedenie Božieho slova do konkrétneho života veriaceho spoločenstva“ (Heriban, 1992, s. 256). Vzdelanie a poznávanie sveta už v období vzniku prvých prekladov a výkladov Svätého písma v ľudu zrozumiteľnom jazyku muselo nevyhnutne opustiť skriptória a kláštory. Scholastická učenosť uzavretá do skriptórií a kláštorov sa prostredníctvom tých istých kňazov ako kultivovaných osôb a vzdelancov začala šíriť nielen v mestách, ale dostala sa aj k jednoduchým ľuďom na vidiek.

Úprimná snaha pochopiť zákonitosti sveta tvorí podstatu prirodzeného ľudského myslenia. Človek túži svoju každodennú námahu rozvíjať v súzvuku s teokratickým a kozmologickým poriadkom, s ktorým podľa jeho prirodzenej viery súvisí aj eschatologický princíp života rodiny, rodu i spoločnosti. Jednoduchý človek preto nerozhraničuje každodennosť na religióznu a nereligióznu, lebo toto členenie preňho nie je prirodzené. Tieto jednotlivé súčasti sa zjednocujú aj v ľudskej prirodzenosti, ktorú predstavuje materiálna (telesná), duchovná i duševná zložka ľudského bytia, a preto každý „človek túži po synergii pravdivého poznania temporálnych

zákonitostí založených na prepojení rozumu a viery, keďže ani svet nebol stvorený v čase, ale čas vznikol spolu so svetom“ (Šašerina, 2022, s. 14 – 15). „*Opozícia materiálnej a duchovnej prirodzenosti sama vysvetľuje človeku obraz Boha, ktorý inšpiruje aktuálne ľudské konanie*“ (Jančovič, 2015, s. 43 – 44), preto sa aj vo výkladových textoch neraz zdôrazňuje, že „*Boh sa aktívne prejavuje v ľudskom konaní, preto sa vníma ako pevná súčasť ľudských dejín*“ (Chovanec, 2015, s. 76).

Vo vyššie uvedenom zmysle vznikala duchovná edukačná a výkladová spisba aj v prostredí gréckokatolíckej cirkvi pod Karpatmi, ktorá čoraz častejšie zdôrazňovala deskriptívnu funkčnosť didaktizujúcich textov, ktoré sa používali na ľudovú edukáciu. V takýchto výkladoch pre ľud sa pritom využívali metaforické a alegorické motívy a symboly, ktoré poslúžili na potvrdenie teologických argumentov a v sebe aplikovali jednoduché obrazy a opisy udalostí, ktoré človek poznal zo svojho reálneho, bežného života. V rukopisných didaktických zbierkach vznikol synoptický obraz života vtedajšieho veriaceho človeka. Zbierky výkladov a exegetických exempli preto mohli celkom jednoducho a prirodzene poslúžiť aj ako pomôcka na prípravu kázne (Brťánová, 2000) a tiež pri tvorbe ďalších edukačných textov, ktoré rozvíjali kresťanské učenie v miestnych jazykových a kultúrno-spoločenských pomeroch. Ako príklad o tejto skutočnosti môže poslúžiť exemplum s výkladom k evanjeliovej perikope na sviatok Uvedenia Bohorodičky do chrámu (21. novembra), ktorý je zapísaný v rukopisnom zborníku z Litmanovej (Šašerina, 2023, s. 17): „*opisuje sa v ňom pobyt Panny Márie v jeruzalemskom chráme a výber Jozefa za Máriinho snúbenca a manžela.*“ Zakvitnutie Jozefovej palice bielym kvetom slúži ako obraz, ktorým sa poukazuje nielen na vhodnosť výberu Jozefa za Máriinho snúbenca, ale zdôrazňuje sa aj Jozefova čistota. Tento akt výberu potvrdzuje tiež holubica, ktorá sa podobne ako pri krste Krista v Jordáne vzniesla z oltárnej (teda nebeskej) časti chrámu a vznášala sa nad Jozefovou zakvitnutou palicou. Potvrdzuje sa tým aj duchovná zrelosť tvoriacej sa manželskej lásky a jej čistoty, ktorú potvrdzuje Boh práve svojou prítomnosťou prostredníctvom holubice ako symbolu Svätého Ducha. Zároveň sa poukazuje na nevyhnutnosť manželského záväzku vzájomnej opatery a úcty, ktorú tvorí táto Božia prítomnosť. Trvalá Božia ochrana manželského zväzku pred zrakmi prítomných vyjadrená viditeľným spôsobom v symbole holubice sa však krátko po skončení slávenia obradu manželstva sprítomňuje už neviditeľným spôsobom, a to v manželskom zväzku:

„[...] а скоро было слоужбѣ Б[о]жой, голуубица невидимаа сталаса и так[ъ] Прес[ва]таа Д[ѣ]ва Івсифови с[ва]томоу в[ъ] опѣкоу дана и за облюбеницоу емоу послуоблена годнаа теды православный хр[ис]тіане нинѣшаго дна.“ (Šašerina, 2023, s. 48).

Zaujímavým príkladom Božej prítomnosti v živote človeka je aj text exempla vo výklade sviatku Povýšenia Svätého kríža (14. septembra), v ktorom sa spomínajú dvaja zbojníci, ktorí s Kristom trpeli na Golgote – jeden po pravici a druhý po ľavici. Krátky sujet sprítomňuje útek Márie, Jozefa a novonarodeného Ježiša pred Herodom z Betlehema do Egypta. Počas cesty však padnú do zajatia zbojníkov, ktorí Svätú rodinu zavlčú do jaskyne v horách. Tam žijú aj ženy týchto zbojníkov a každá vychováva svojho syna. Jedna zo žien však mala iba jeden prsník, z ktorého pridávala svojho syna. Druhá žena bola chorá a jej syn hladoval a chorľavel, preto Panna Mária v zajatí zbojníkov pridávala okrem Ježiša aj hladujúce dieťa zbojníkovej ženy. Okúpala ho tiež aj vo vode z plienok za Ježišom, čo spôsobilo uzdravenie zbojníkovho syna. Po čase Máriu, Jozefa a Ježiša zbojníci prepustili, no ich synovia v dospelosti pokračovali v zbojníckom živote.

Ten, ktorého Mária pridávala, bol na Golgote ukrižovaný napravo od Krista. Týmto alegorickým spôsobom sa poukazuje nielen na dôležitosť materinskej ochrany, ale aj na dôležitosť kresťanskej výchovy, ktorá môže zachrániť človeka aj v posledný okamih jeho pozemského života (Šašerina, 2023, s. 19 – 20).

„[...] Потомъ Езмас[ъ] въ [30] лѣт[ъ] разбойникомъ былъ, яко ѿць его, и поиманъ былъ своимъ товаришомъ, имено ему было Дижманъ, и тако были съ Ис[оус]омъ крижованныи, Дижмана на лѣвици а Езмана на правици; бѣ тень Езма[съ] перси сал[ъ] Преч[и]стой Б[огороди]ци; и в одной купели сѧ купать съ Ис[оус]омъ, и с нимъ оумеръ бѣ рекъ: Помани ма Г[оспо]ди егда придеши въ Ц[арс]твѣ си, рече ему Ис[оусъ], хто повѣдаю ти, дне[съ] съ мною будешь в Раи, и прото[жь] Езма[съ] выкладает[ъ] сѧ споень съ Ис[оус]омъ, бо бы[лъ] въ одной купели, и на крыжу и въ Раи“ (Šašerina, 2023, s. 252 – 253).

Práve takéto nenáročné a sujetovo pútavé príklady vo vernakularizovanej cirkevnej slovančine zrozumiteľne, alegoricky a jednoducho interpretujú evanjeliové poslanstvo človeku.

Výklad evanjelia pomocou alegórie je síce pomerne metodologicky jednoduchý, ale podmienkou je jeho obsahová jednoznačnosť, preto tvorí nevyhnutnú súčasť výkladu biblického učenia orientovaného na poslucháča alebo čitateľa. Keďže hermeneutika učencov je klasickým umením zameraným na komplexnú interpretáciu východiskového textu, jednoduchým veriacim sa pravdy viery musia vyložiť prostredníctvom alegórie, z ktorej si už samotný veriaci musí utvoriť výklad, ktorý je v zhode s jeho poznaním a skúsenosťou. Práve exemplá a príklady sú preto v úzkom súzvuku s biblickým príbehom, ktorého poslanstvo rozvíjajú v novom príklade, a preto sa poslucháč či nenáročný čitateľ nestráca v zložitých noetických či gnozeologických hermeneutických diskurzoch. Ukazuje sa tak, že výklad biblickej kerygmy pokračuje v odovzdávaní skúsenosti človeka s Božím účinkovaním vo vlastnom živote. Cieľom takýchto alegorických alebo metaforických výkladov je rozvíjanie ľudovej zbožnosti. Nejde teda o snahu poučovať o Božej prítomnosti či didaktizovať hriešneho človeka, ale ponúknuť mu pohľad obohatený o jeho osobnú skúsenosť, a to prostredníctvom zrozumiteľného výkladu významu založeného na jazykovo-psychologickom pôsobení použitého obrazu, ktorého cieľom je nasmerovať človeka na Boha. Tento cieľ môže autor dosiahnuť iba prostredníctvom presvedčivého a spoľahlivého vysvetlenia predmetu kerygmy zrozumiteľným jazykom a pomocou racionálne overiteľného príkladu uskutočneného počas ľudského konania v bežnom živote.

Takáto alegorická kerygma sa preto sama stáva zvestovaním pravdy, a preto sa už nevyžaduje zložitý výklad, keďže prítomnosť príkladu vo výklade je zároveň jeho interpretáciou, a tak sám príklad pomáha odkrývať empirické zdroje poslania v aktuálnom čase a priestore. Jozef Heriban preto tvrdí, že už „*pri výklade biblických textov sa treba pridržovať nielen cirkevnej tradície, ale najmä pravidiel hermeneutiky, ktoré nemožno dosiahnuť iba prostriedkami literárnovedného prístupu. Pravda evanjeliového poslania preto nespočíva v jednoduchom opise života a učenia Ježiša Krista, ale v aktualizovanom výklade udalostí, ktoré tvoria základ ohlasovania viery v živote cirkvi*“ (Heriban, 1992, s. 907). Evanjeliovú kerygmu preto skutočne a presvedčivo môže vyložiť iba ten, kto je svedkom aj jej naplnenia a dokáže toto naplnenie opísať práve na základe vlastných kognitívnych pozorovaní a skúseností, a tým potvrdiť podstatu a pravdivosť svojho výkladu. Pravdivý výklad kerygmy stojí na presvedčivej argumentácii, preto je výklad svedectvom, nie poučovaním. Dôkazom o pravdivosti ponaučenia nie sú preto rozmanité interpretácie a reflexie, ktoré ľudové prostredie neraz vníma iba ako teologické špekulácie.

Výklad textu musí mať na zreteli najmä praktický dosah na človeka, a preto aj „*posolstvo vychádzajúce z kognitívneho a zmyslami overiteľného vysvetľovania je pre ľudové prostredie pochopiteľnejšie. To značí, že nemožno porozumieť celok bez pochopenia jeho súčastí, ani časti bez pochopenia celku*“ (Heriban, 1992, s. 451).

V rukopisnej *Knihe kázni a výkladov k životom svätých* od kňaza Ihnatija z roku 1660 (na prvom liste rukopisu sa nachádza poznámka „*Ignatij pap prédikációi Úrmezö [Máramaros] 1660 körül.*“), ktorá je uložená v pozostalosti etnografa, jazykovedca a bibliografa Hiadora Stripského v Archíve Spolku svätého Vojtecha v Trnave (sign. Fasc. 254, č. 6), sa nachádza niekoľkostranová apológia venovaná vybraným otázkam jazykovej praxe v Mukačevskom biskupstve 17. storočia (text apológie pozri Žeňuch, 2014, s. 124 – 130). Autor v nej odpovedá na tri otázky: 1. Prečo sa svätá liturgia spieva? 2. Prečo sa hodinky čítajú? 3. Prečo sa svätá liturgia slúži v slovanskom jazyku? Autor apológie zdôrazňuje, že na slávení liturgie sa oddávna zúčastňujú najmä jednoduchí ľudia. Hoci liturgickým jazykom rímskej cirkvi, ktorá dominuje v uhorskom cirkevnom prostredí, je latinčina, predsa mukačevská bohoslužobná tradícia zjednotená s Rímom používa cirkevnoslovanský jazyk. Uvádza, že veriaci ľud v tomto slovanskom jazyku slávi preto, že sa tak slávila od nepamäti, od najstarších čias. Uvádza však, že v súčasnosti je už tento cirkevnoslovanský jazyk málo zrozumiteľný. Túto nezrozumiteľnosť zapríčinila rozmanitosť slovanských jazykov, a práve preto Slovania prestali rozumieť tomuto svojmu starobylému cirkevnému jazyku. Poukazuje tiež na to, že slovanskému cirkevnému jazyku už nerozumejú ani Bulhari (болгар[ъ]), ani Chorváti (горват[ъ]) a ani Rusi (московиты). Nerozumejú mu už ani miestni veriaci – rusnáci (роуснак[ъ]) – mukačevskej cirkvi. V dobovej terminológii sa mukačevská cirkev spája s označením *ruská cirkev* a s týmto označením súvisí aj pomenovanie jej príslušníkov termínom *rusnák*, *rusnáci*, ktorým sami seba títo miestni gréckokatolíci (uniáti) označujú za príslušníkov gréckokatolíckej partikulárnej tradície (Judák – Letz – Žeňuch, 2023, s. 124). Iba vtedy jednoduchí veriaci porozumejú textom v cirkevnoslovanskom jazyku, keď sa naučia čítať, počúvať a vykladať Sväté písmo, zdôrazňuje kňaz Ihnatij. Podotýka pritom, že v textoch cirkevnoslovanskej Biblie a v liturgických textoch sa síce nachádza starý slovanský jazyk v pôvodnej neporušenej podobe, no jednoduchí ľudia sami medzi sebou už komunikujú iba vo svojom nárečí:

„[...] словенскимъ ѡязыкомъ слоужбоу божию слоужил[и] то и доднес[ъ] такъ чинать. [...] христианскы[й] народ[ъ] и за стародавнаго вѣка литоргию с[ва]тую неухтовалися слоужити опроч[ъ] ѡязыком[ъ] латинскимъ, грецкимъ, халденским[ъ] або словенским[ъ], бо и триденский собор[ъ] непозволил[ъ] нато впроч[ъ] тым[ъ] ѡязыком[ъ] слоужбоу б[о]жою слоужити веце, котрый ѡязык[ъ] вѣроу с[ва]тую оутвердили и соборы чинили а иншим[и] простыми ѡязыки негодится тоє дѣло дѣлати. [...] люде [...] розоумѣли тои ѡязыкъ которы[й] болгарскы[й] ес[тъ], але тера[зъ] то[и] ѡязык[ъ] полишили люде що пи[с]мо ес[тъ], словенский мало кто его розоумѣеть, ани болгар[ъ], ани горват[ъ] ани московиты ани роуснак[ъ], хита будет[ъ] доуже оучитисѧ пи[с]ма [...] бо то[й] ѡязыкъ лише толко оу пи[с]мѣ зоста[лъ], а люде про[с]тыи инак[ъ] наоучилися говорити“ (Žeňuch, 2013, s. 126).

Hoci sa cirkevná slovančina pre jednoduchého veriaceho stávala čoraz viac nezrozumiteľná, predsa však slovanský liturgický jazyk stojí najbližšie ľudovému jazykovému povedomiu. Účinný mechanizmus na zabezpečenie zrozumiteľnosti cirkevnoslovanskej evanjeliovéj

perikopy bolo aj jej prečítanie v preklade v ľudovom jazyku, za ktorým nasledoval výklad. Preklady a výklady evanjeliových perikop v rukopisných zborníkoch preto tvoria aj jazykovo i štylisticky ucelený text.

Hoci sa cirkevnoslovanský text Biblie v rozmanitých variantoch používal pri liturgickom slávení, národno-jazykový vývin smeroval k uprednostňovaniu zrozumiteľnosti textov Biblie, liturgie a ich výkladov. V národných kontextoch, do ktorých patrili aj gréckokatolícki veriaci mukačevskej cirkvi, už v 18. storočí existovali preklady a výklady textov biblických perikop vo vernakulárnych jazykoch napriek tomu, že sa v cirkevnom kontexte utvrdzovala tradičná posvätnosť a neporušiteľnosť cirkevnoslovanského liturgického jazyka. Súčasťou duchovného dedičstva mukačevskej cirkvi je Sväté písmo a bohoslužobné obrady v liturgickej cirkevnej slovančine, no výklady cirkevnoslovanských textov sú už vo vernakulárnom jazyku, a preto predstavujú dôležitý krok k postupne sa rozvíjajúcemu jazykovému a národnému povedomiu formujúcich sa národných gréckokatolíckych spoločenstiev pod Karpatmi do podoby, ktorú poznáme v súčasnosti.

LITERATÚRA

- BRTÁŇOVÁ, Erika. 2000. *Stredoveká scholastická kázeň*. Bratislava: Veda, 2000. ISBN 978-80-224-0634-1.
- BURKE, Peter. 2011. *Jazyky a spoločenství v rané novověké Evropě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011. ISBN 978-80-7422-069-2.
- GARZANITI, Marcello. 2023. Cyrilo-metodské dedičstvo, vznik prvého slovanského literárneho jazyka a preklad Biblie. *Slavica Slovaca*, 2023, roč. 58, č. 2, s. 179 – 187. ISSN 1336-2364.
- HERIBAN, Jozef. 1994. *Príručný lexikón biblických vied*. Rim: Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1994. ISBN 80-85405-13-X.
- CHOVANEK, Marián. 2015. Vývoj katolíckej exegézy v 20. storočí. In: LICHNER, Miloš (ed.). *Sväté písmo ako duša teológie*. Trnava: Teologická fakulta Trnavskej univerzity, 2015, s. 67 – 78. ISBN 978-80-7141-958-7.
- JANČOVIČ, Jozef. 2015. Dominus quasi vir pugnator (Ex 15,3). Adekvátne hermeneutika Pánovej vojny v Pisme. In: LICHNER, Miloš (ed.). *Sväté písmo ako duša teológie*. Trnava: Teologická fakulta Trnavskej univerzity, 2015, s. 23 – 46. ISBN 978-80-7141-958-7.
- JUDÁK, Viliam – LETZ, Róbert – ŽEŇUCH, Peter. 2023. *Cyrilo-metodská tradícia ako základný prvok náboženskej a národnej identity Slovákov*. Nitra: Gorazd n. f., Kňazský seminár sv. Gorazda v spolupráci s Radou pre históriu KBS a spoločnosťou Bystrík, s. r. o., 2023. ISBN 978-80-89481-68-2.
- KNOLL, Vladislav. 2019. *Cirkevní slovanština v pozdním středověku*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., – Scriptorium, 2019. ISBN 978-80-88013-92-1.
- KOPZO, Маргарита А. 1999. *Образ человека в проповеди XVII в.* Москва: ИФРАН. 1999. ISBN 5-201-02013-5.
- MINÁRIK, Jozef. 1973. Anonymná próza v rukopisných zborníkoch v 18. – 19. storočí. *Slovenský národopis*, 1973, roč. 21, č. 4, s. 535 – 552. ISSN 1335-1303.
- MRÁZ, Martin. 2013. Kult sv. Cyrila a Metoda a snahy o reorganizáciu gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku v polovici 19. storočia. In: LICHNER SJ, Miloš – MARINČÁK, Šimon – ŽEŇUCH, Peter (eds.). *Kultúrna identita gréckokatolíkov vo svetle cyrilo-metodského dedičstva II*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Teologická fakulta Trnavskej univerzity – Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka – Gréckokatolícka bratislavská eparchia, 2013, s. 101 – 114. ISBN 978-80-8191-074-6.
- MULÍK, Peter. 2020. *Podiel kresťanstva na formovaní Slovákov. Kresťanstvo ako kultúrno-civilizačný fenomén v našich dejinách*. Martin: Matica slovenská, 2020. ISBN 978-80-8128-252-2.
- SOKOLOVÁ, Jana. 2021. *Hovoriaci v pragmaticko-sémantických a komunikačných súvislostiach*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2021. ISBN 978-80-558-1750-7.

- ŠAŠERINA, Svetlana. 2022. О годинахъ и часѣхъ: vnímanie času a jeho odraz v písomných pamiatkach karpatskej proveniencie. In: ŠAŠERINA Svetlana – ŽEŇUCH Peter – HRÍBOVÁ Marina (eds.). *Interdisciplinárny výskum prameňov o jazyku a duchovnej kultúre: Slovensko-slovanské súvislosti*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v. v. i. – Slovenský komitét slavistov, 2022, s. 13 – 18. ISBN 978-80-89489-54-1.
- ŠAŠERINA, Svetlana. 2023. *Dva rukopisy Štefana Hlinku z Litmanovej na Spiši z 18. storočia. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. X*. Bratislava: Veda, 2023. ISBN 978-80-224-2002-0.
- ШИМА, Павел. 1969. Характер старославянского населения восточной Словакии. *Slavica Slovaca*, 1969, roč. 4, č. 3, s. 264 – 275. ISSN 0037-6787.
- ŠIMA, Pavel. 1975. Slovensko a byzantsko-bulharské tradície. *Slavica Slovaca*, 1975, roč. 10, č. 1, s. 83 – 85. ISSN 0037-6787.
- ŠTEC, Mikuláš. 2006. *Cirkevná slovančina v 21. storočí*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2006. ISBN 80-8068-495-2.
- VRAGAŠ, Štefan. 1994. Život Konštantína (= ŽK). Pamiatka a život blahoslaveného učiteľa nášho Konštantína Filozofa, prvého vychovávateľa národa slovenského. In: VRAGAŠ, Štefan (ed.). *Život Konštantína Cyrila a život Metoda*. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 29 – 70.
- ŽEŇUCH, Peter. 2013. *Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae IV*. Roma – Bratislava – Košice: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Pontificio Istituto Orientale Roma – Slovenský komitét slavistov – Centrum spirituality Východ-Západ M. Lacka, 2013. ISBN 978-88-7210-387-6.
- ŽEŇUCH, Peter. 2015. *K dejinám cyrilskej písomnej kultúry na Slovensku*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015. ISBN 978-80-558-0740-9.
- ŽEŇUCH, Peter – ŠAŠERINA, Svetlana. 2021. Language as a Means of Communication with God. *Akropolis. Journal of Hellenic Studies*, 2021, roč. 5, s. 60 – 75.

Poznámka

Štúdiá vznikla v rámci projektu APVV-22-0088 „Čo skrývajú slovenské archívy? Duchovné dedičstvo Východu na Západe“.

.....
 prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.
 Katedra slovenského jazyka, literatúry a didaktiky
 Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
 Račianska 59
 813 34 Bratislava
 Slovenská republika
 peter.zenuch@savba.sk

Mgr. Svetlana Žeňuchová Šašerina, PhD.
 Katedra slovanských filológií
 Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
 Štefánikova 67
 949 01 Nitra
 Slovenská republika
 szenuchova@ukf.sk